

MEDNARODNO RAZVOJNO SODELOVANJE IN SLOVENSKA DIPLOMACIJA: PRIMER JUGOVZHODNE EVROPE**

Povzetek. Mednarodno razvojno sodelovanje je pomemben sestavni del zunanjepolitičnega delovanja razvitih držav v mednarodni skupnosti. Države imajo navadno določene strateške politične, ekonomske ali druge cilje, ki jih želijo doseči z dodelitvijo razvojne pomoči in njeno vezavo. Te cilje je smiselno dolgoročno opredeliti skozi odpiranje večjih možnosti za sodelovanje v okoljih, kjer se na podlagi razvojne pomoči zagotavljata stabilnejše politično okolje ter trajna gospodarska rast. Slovenija med svoje zunanjepolitične prioritete uvršča sodelovanje z Zahodnim Balkanom, ta regija je tudi v ospredju razvojnega sodelovanja. Kljub temu prispevek ugotavlja, da sedanje izvajanje razvojnega sodelovanja tako po vsebini kot organizaciji ni zadostno vpeto v uresničevanje dolgoročnih slovenskih zunanjepolitičnih in gospodarskih interesov v tej regiji.

Ključni pojmi: razvojno sodelovanje, Zahodni Balkan, zunanja politika, diplomacija, razvojna pomoč

Uvod

Mednarodno razvojno sodelovanje oziroma uradna razvojna pomoč¹ je pomemben sestavni del delovanja razvitih držav v mednarodni skupnosti. S svojim gospodarskim razvojem se je Republika Slovenija pridružila razvitim državam sveta in tako vstopila v klub donatoric, to je držav, ki so sprejele moralno obveznost pomagati manj razvitim delom sveta. Države imajo navadno določene strateške politične, ekonomske ali druge cilje, ki

* Dr. Maja Bučar, izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Pregledni znanstveni članek.

¹ Gre za pomoč iz uradnih virov financiranja, ki je namenjena krepitvi razvojnega potenciala države prejemnice pomoči. Po klasifikaciji OECD je to pomoč smotno deliti na pomoč za naslednje sektorje oziroma namene:

- sektorska pomoč – pomoč je usmerjena v državo prejemnico v obliki projektne pomoči oziroma pomoči za posamezen projekt. V osnovi so projekti lahko v enem od naslednjih treh področij:

jih želijo doseči z dodelitvijo razvojne pomoči in njeno vezavo.² Običajno je cilj uradne razvojne pomoči ustvarjanje ugodnega mednarodnega ekonomskega okolja za tistega, ki ekonomsko pomoč daje (Benko, 1997: 266–267).³ Z Benkom se strinjajo tudi drugi avtorji. Tako Alessina in Dollar (1998: 1) ter Maizels ter Nissanke (1984: 891) ugotavljajo, da je bilateralna pomoč večine držav namenjena doseganju njihovih ekonomskih, političnih in varnostnih ciljev (v Mavko, 2006: 8); podobno ugotavlja tudi IDA (2002: 2), ko pravi, da je večina bilateralne pomoči določena s kompleksnim sistemom zgodovinskih, političnih in gospodarskih odnosov ter povezav ter da je pomoč, bolj kot 'gola pomoč', sredstvo in način doseganja zunanjepolitičnih ciljev držav donatoric (prim. tudi Bučar in Udovič, 2007).

Poleg ekonomskih so tudi politični interesi vedno igrali pomembno vlogo pri izboru razvojnih projektov. Do konca osemdesetih je bila večina razvojnih projektov zahodnih sil podvržena geopolitičnemu interesu obrambe pred komunizmom ali pa zagotovitve dostopa do strateških surovin (Mavko, 2006: 13). Tudi ob pogledu na največje prejemnice razvojne pomoči danes politični interes donatoric izrazito izstopa, saj na prvih mestih ne najdemo držav, ki pomoč najbolj potrebujejo glede na svoj razvojni

-
- *socialna infrastruktura, gre za pomoč v segmentih izobraževanja, zdravstva, oskrbe z vodo, stanovanjske politike, zaposlovanja in podobno;*
 - *gospodarska infrastruktura, ta vključuje pomoč na področjih energetike, transporta in telekomunikacij;*
 - *produksijski sektorji, vključena je pomoč v sektorje kmetijstva, industrije, gradbeništva, turizma, storitev in podobno;*
 - *multisektorska, programska in horizontalna pomoč – vključuje pomoč, ki ni vezana na posamezne projekte, temveč se uporablja za splošne razvojne namene v državi prejemnici:*
 - *multisektorska pomoč, klasični primeri te oblike pomoči so programi za gospodarsko prestrukturiranje države prejemnice;*
 - *programska pomoč, primera te oblike pomoči sta proračunska in plačilnobilančna pomoč;*
 - *horizontalna pomoč, primeri te oblike pomoči so npr. pomoč za varovanje okolje okolja, pomoč v podporo demokratizaciji, pomoč za zagotavljanje enakosti pravic med spoloma in podobno;*
 - *odpisi dolgov – pomoč, s katero države donatorice odpišejo del dolgov posamezni državi prejemnici;*
 - *podpora nevladnim organizacijam – v to skupino razvojne pomoči so vključeni transferji nevladnim organizacijam tako v državi donatorici kot v državah prejemnicah pomoči;*
 - *administrativni stroški in nerazporejeno – gre za stroške, ki jih imajo države donatorice tako z organiziranjem uradne razvojne pomoči kakor tudi s financiranjem svoje infrastrukture – institucij/ programov – namenjenih podpori razvojni pomoči v Republiki Sloveniji. (Mrak, 2002)*

² Več o razumevanju ekonomskih sredstev v zunanji politiki držav prim. Baldwin (1985); Barston (1991); Benko (1997); Kajnc (2006) in Udovič (2007).

³ Benko (1997: 267–268) izpostavlja kot prvi primer razvojne pomoči Marshallov plan (1947), s katerim so, po besedah Benka, ZDA želele zagotoviti čim večjo odvisnost zahodnoevropskih držav od ZDA, saj so slednje z različnimi ukrepi (Program ERP) pridobile nadzor nad uvozom blaga v zahodnoevropske države kot tudi nad izvozom blaga, saj 'strateško' pomembno blago ni smelo biti izvoženo v Sovjetsko zvezo.

položaj, ampak države, ki so v ospredju mednarodnih političnih problemov oziroma zanimanja. Tako je bil vrstni red prvih petih največjih prejemnic uradne razvojne pomoči v 2008/2009 naslednji: Irak, Afganistan, Indonezija, Kitajska in Indija (OECD, 2010).

Na podlagi predstavljenega tako ugotavljamo, da je uporaba mednarodnega razvojnega sodelovanja – torej uradne razvojne pomoči v smeri doseganja političnih in gospodarskih interesov države donatorice – uveljavljena mednarodna praksa, pa čeprav ne najbolj glasno priznana.⁴ Vendar se v skladu s sodobnim konceptom razvojnega sodelovanja pričakuje, da države svoje razvojne pomoči ne pogojujejo neposredno (vezana pomoč) z doseganjem kateregakoli drugega cilja. Politični in/ali gospodarski interes je smiselno dolgoročno opredeliti skozi odpiranje večjih možnosti za sodelovanje v okoljih, kjer se na podlagi razvojne pomoči zagotavljajo stabilnejše politično okolje, trajna gospodarska rast in na tej podlagi tudi nove poslovne priložnosti. Tako posredno oblikovanje in zagotavljanje svojih ciljev in interesov zahtevata tudi dolgoročno sistematično vsebinsko načrtovanje razvojnega sodelovanja in usmerjanja sredstev v skladu s prioriteta zunanje politike, gospodarskega zanimanja za določeno področje ter upoštevanja vseh drugih zavez države donatorice. Le tako sistematično in usklajeno delo na več področjih hkrati zagotavlja dolgoročno uspešno uporabo razvojnega sodelovanja za uresničevanje političnih in gospodarskih interesov.

Če se osredotočimo na Slovenijo, lahko najprej načelno ugotovimo, da naj bi bili cilji slovenskega mednarodnega razvojnega sodelovanja usklajeni tako z vrednostnim sistemom slovenske družbe in lastnimi razvojnimi cilji kot s cilji in usmeritvami, ki jih je Slovenija sprejela kot članica EU (Mavko, 2006). S tega vidika se poleg ciljev, ki jih predlaga Zakon o mednarodnem razvojnem sodelovanju (ZMRS, 2006) kažejo kot pomembne usmeritve še zagotavljanje politične in gospodarske stabilnosti v državah nekdanje Jugoslavije, pomoč pri izgradnji družbene infrastrukture in zagotavljanju družbenih storitev v teh državah s poudarkom na tistih sektorjih, kjer ima lahko slovenska pomoč primerjalno prednost in kjer je seveda prisoten tudi dolgoročni slovenski politični in gospodarski interes (Mrak in drugi, 2007).

Za Slovenijo je območje Jugovzhodne Evrope še posebej pomembno in je v zunanjepolitični strategiji visoko uvrščeno. Stabilnost Jugovzhodne Evrope je v življenjskem interesu Slovenije in prav ta prostor je tisti del Evrope, kjer se Slovenija skupaj s svojimi strateškimi partnerji želi uveljavljati kot pomemben mednarodni dejavnik. Tako Deklaracija o zunanji politiki Republike Slovenije (UL 108/99) navaja:

⁴ V skladu s *Pariško deklaracijo naj bi razvojna pomoč načeloma upoštevala predvsem potrebe države prejemnice.*

Aktivna vloga Slovenije v tem prostoru, zlasti v Bosni in Hercegovini, Črni gori in pri reševanju t. i. kosovskega vprašanja, je Slovenijo uveljavila kot pomembnega partnerja NATO, EU in ZDA ter jo, skupaj z njeno dejavnostjo v VS OZN potrdila kot verodostojnega partnerja pri urejanju razmer v tem delu Evrope. /.../ Politični, varnostni, gospodarski ter drugi interesi in razlogi zahtevajo, da je Slovenija aktivno prisotna v Jugovzhodni Evropi in zato podpira napore in pobude mednarodne skupnosti za stabilizacijo in razvoj tega področja. Slovenija se z aktivno vlogo in podporo demokratičnim procesom v tem prostoru uveljavlja kot pomemben in verodostojen partner mednarodne skupnosti pri urejanju razmer v tem delu Evrope.

Slovenija ima torej svoj strateški politični in gospodarski interes v Jugovzhodni Evropi/na Zahodnem Balkanu in je pričakovati, da bo ta svoj interes uveljavljala (dolgoročno) tudi s pomočjo razvojnega sodelovanja. Ali je to tako in kje to lahko potrdimo, sta ključni vprašanji našega prispevka. Hkrati nas seveda zanima, ali se dovolj strateško uporablja razvojno sodelovanje kot orodje za doseg ciljev zunanje politike in ali se sedanji akterji razvojne pomoči zavedajo svoje širše vloge. Ta vprašanja so zlasti zanimiva ob dejstvu, da je v ta del sveta usmerjena pretežna večina slovenske bilateralne razvojne pomoči: kar 79% oz. 11,3 mio EUR bilateralne razvojne pomoči je v letu 2009 šlo v države Zahodnega Balkana (MZZ, 2010). Zato bi na prvi pogled lahko zaključili, da uspešno razvijamo področje razvojnega sodelovanja v smeri zagotavljanja strateškega političnega in gospodarskega interesa in se zavedamo »uporabnosti« razvojnega sodelovanja v diplomaciji. Končna ocena pa mora temeljiti na podrobnejši analizi izvajanja razvojnega sodelovanja v praksi.

Uradna razvojna pomoč: sredstvo ali cilj zunanje politike

Da bi pojasnili, ali je uradna razvojna pomoč sredstvo zunanje politike držav ali njen cilj, moram najprej opredeliti, kaj razumem s terminom 'zunanja politika'. Benko (1997: 221, 227) opredeli zunanjo politiko kot »institucionalizirani proces dejavnosti – akcij, ki jih določena v državi organizirana družba izvaja v širšem in ožjem mednarodnem okolju«: ta definicija dokaj dobro pojasnjuje temeljne značilnosti opredelitve zunanje politike: je aktivna in ustvarjalna (ter torej spreminjajoča se), izhaja iz nekega normativnega sistema, upošteva (kratkoročne, srednjeročne in dolgoročne) cilje ter deluje v odnosu do drugih akterjev v mednarodni skupnosti (cf. tudi Bučar, 2001: 143). Upošteva je notranje in zunanje omejitve (Kajnc, 2006: 96–97; Benko, 1997; Petrič, 1996), si država prizadeva za svoje cilje z različnimi sredstvi. V takem kontekstu lahko uradno razvojno pomoč označimo

kot sredstvo zunanje politike, s katerim želi država doseči sebi lastne zunanjepolitične cilje. Dokaz za to je že omenjena »vezava« uradne razvojne pomoči, ki jo običajno države vršijo v bilateralnih donatorskih odnosih. Udovič (2009) tako vztraja, da gre razvojno pomoč razumeti kot »pozitiven instrument ekonomske zunanje politike«. Ob intenzivnem poudarjanju v mednarodnem okolju, da naj konceptualizacija ODA vse bolj postane cilj sama zase (torej da imajo načelna razvojna vprašanja prednost), je treba razvojno sodelovanje zgolj kot sredstvo za doseganje (ne)političnih koristi (cf. tudi Zupančič in Udovič, 2011) vpeti v širši okvir in iskati možne sinergije obeh motivov: tako vizijo države prejemnice kot bolj posreden, impliciten motiv donatorice.

Pojem uradne razvojne pomoči kot cilja se pogosto povezuje z razumevanjem interesov države, ki pa se ne nujno izražajo v golih ciljnih zunanje politike. Razvojno sodelovanje lahko pomaga pri ustvarjanju ugodnega mednarodnega okolja, v katerem bo država morda v prihodnosti izrazila svoje zunanjepolitične cilje. Tak kontekst dovoljuje, da obrnemo pogled in uradno razvojno pomoč povežemo z gospodarsko diplomacijo države, ki – kot ugotavlja Udovič (*interno gradivo*) – »s pospeševanjem meddržavnega gospodarskega sodelovanja skrbi za doseganje večje blaginje, čeravno je prav njeno delovanje lahko razlog za zmanjševanje slednje«. Ta definicija natančno odseva problematiko gospodarske diplomacije, saj temelji na liberalistični poziciji, da bo intenzivno gospodarsko sodelovanje rešilo vse težave. Če upoštevamo, da je ta predpostavka netočna – kar se je izkazalo tudi v aktualni finančni krizi – potem ugotovimo, da je uradna razvojna pomoč *kot cilj* 'boljša', saj temelji na koristih prejemnice, pri čemer so koristi države donatorice omejene in manj pomembne.⁵

Vprašanje, ki se ob tem postavi, je, kdaj se država odloči za razvojno sodelovanje in kakšni so njeni motivi. Motive lahko definiramo skozi prizmo normativnega sistema/ideologije (Benko, 1997), ki je temelj delovanja v notranji in zunanji politiki države (cf. Sachs, 2005) in skozi njene strategije. Država lahko deluje po notranjih vzgibih, tj. arbitrarno, lahko pa – če je npr. v zavezništvu – deluje blokovsko. V prvem primeru je normativni koncept pogojen z osnovnimi pogoji v notranji politiki in v ideji socialne varnosti, drugi koncept pa je realistično političen, pri čemer izhaja iz koncepcije *raison d'être* posamezne države. In v tem kontekstu se poraja vprašanje naše razvojne pomoči v državah Zahodnega Balkana ter njenega namena. Izhajajoč iz Deklaracije o Zahodnem Balkanu (UL RS 58/2010) sklepamo, da je normativnost določena na podlagi blokovskega koncepta, kar pomeni, da Slovenija želi znotraj EU postati vodilna v regiji, pri čemer

⁵ Natančneje bi lahko rekli, da ima donatorica predvsem dolgoročne koristi (npr. razvoj, mir, blaginja), prejemnica ODA pa ima tako kratkoročne kot dolgoročne koristi.

upošteva smernice, ki jih EU daje regiji. To bi torej lahko pomenilo tudi, da je razvojno sodelovanje spodbuda za države Zahodnega Balkana, da bi čim prej pospešile procese in aktivnosti za trajnostni razvoj in približevanje EU ter tudi vsebinsko osredotočeno predvsem na tovrstne programe in projekte.

Če sprejmemo izhodišče, da država na področju razvojnega sodelovanja deluje v zavezništvu, torej v primeru Slovenije kot članica EU, sledi, da mora tudi cilje in prioritete ter mehanizme razvojnega sodelovanja vpeti v te širše opredeljene cilje in svoje politične in gospodarske interese uskladiti oziroma še dodatno podrediti skupnim. Seveda pa lahko s svojo aktivno vlogo na določenem geografskem območju prevzame pobudo in nastopa ne le v lastnem, ampak v imenu zaveznitva kot celote. V konkretnem kontekstu bi to pomenilo, da bi si Slovenija lahko prizadevala v sklopu delitve dela na področju razvojnega sodelovanja izboriti položaj osrednje države koordinatorke razvojne pomoči za izbrano(e) državo(e) Zahodnega Balkana. Taka vloga pa predpostavlja dobro organiziranost in sistematičnost pri izvajanju razvojnega sodelovanja na določenem področju in visoko usposobljene kadre, ki so dobri poznavalci posameznih držav in mehanizmov razvojnega sodelovanja.

Slovenija in države Zahodnega Balkana/Jugovzhodne Evrope

Terminološka zmeda

Pri poimenovanju regije, o kateri se razpravlja, lahko pogosto naletimo na številne izraze, ki se jih razume kot sopomenke, a to niso. Termini »države nekdanje Jugoslavije«, »države JV Evrope« in »države Zahodnega Balkana« pogosto pokrivajo drugačno geografsko območje, kot ga predstavljamo. Če bi termin »države nekdanje Jugoslavije« v preteklosti še označeval nekdanje republike Socialistične federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), pa danes tudi ta termin ni več enoznačen. Njegovo razumevanje se ustavi pri vprašanju, ali Kosovo razumeti kot samostojno državo. Zadeva se še bolj zaplete, ko vpeljemo še izraza JV Evropa in Zahodni Balkan. Kot ugotavlja Bojinovičeva (2004: 24–25), je Zahodni Balkan pojem, ki ga je Evropska unija (EU) začela uporabljati leta 1998 na Evropskem svetu na Dunaju. V to geografsko območje EU šteje Hrvaško, Bosno in Hercegovino, Srbijo in Črno goro, Makedonijo ter Albanijo. V nasprotju s terminom Zahodni Balkan je Jugovzhodna Evropa geopolitični pojem, ki zajema dele nekdanje Jugoslavije, Madžarsko in Romunijo ter Bolgarijo, Albanijo, Grčijo in evropski del Turčije. V političnem pomenu se ta izraz uporablja za navajanje nekaterih držav v kontekstu pridruževanja k EU. Pogosteje se je začel uporabljati leta 1999, ko je bil na pobudo EU ustanovljen Pakt stabilnosti za Jugovzhodno Evropo, ki naj bi k

regiji pristopil s primerno dolgoročno strategijo preprečevanja konfliktov. Omenjeni pakt v okvir regije Jugovzhodne Evrope vključuje osem držav: Albanijo, Bolgarijo, Bosno in Hercegovino, Hrvaško, Makedonijo, Moldavijo, Romunijo, Srbijo in Črno goro. Ne glede na terminološko zmešnjavo, izhajajoč iz Deklaracije o Zahodnem Balkanu (UL RS 58/2010), v tej razpravi uporabljamo termin Zahodni Balkan in z njim označujem ozemlje naslednjih držav: Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Srbije, Kosova, Črne gore, Albanije in Makedonije, saj tako razvrstitev uporablja tudi MZZ (MZZ, 2009:10).

Kratek očrt zgodovine odnosov 1991–2010

Kot ugotavljata Rašković in Svetličič (2011), je bila »Slovenija je že znotraj nekdanje Jugoslavije ključni motor razvoja jugoslovanskega gospodarstva«. Po osamosvojitvi je vsaka od novonastalih držav oblikovala svoj gospodarski razvoj. Številni politični nemiri, vojne in gospodarske sankcije so v regiji zaustavili gospodarski napredek, saj so države dolga leta beležile negativno gospodarsko rast; kar pa se je začelo izboljševati šele po letu 1997 (*ibid.*). V tem času je Slovenija – ki je bila že v SFRJ najbolj razvita – naredila veliko bolj smeje korake v lastni razvojni politiki, kar je povzročilo, da je prepad med njo in ostalimi državami Zahodnega Balkana postal še večji.

Po vztrajni debalkanizaciji⁶ sredi 90. let pa je Slovenija po letu 2000 ponovno 'odkrila' pomen te regije. To gre pripisati predvsem spremembi režima na Hrvaškem in v Srbiji, kar je simbolično končalo ero balkanskih vojn. V tem kontekstu je Slovenija v svojo zunanjepolitično strategijo ponovno začela vnašati elemente 'Balkana' in se na tem področju tudi vedno bolj udeleževala. Radikalen premik pri delovanju v regiji se je zgodil s priznanjem Kosova ter angažmajem slovenskih poslancev v Evropskem parlamentu pri odpravi vizumov za prebivalce Srbije, Makedonije in Črne gore in kasneje še za Bosno in Hercegovino ter Albanijo.

Potrditev delovanja v regiji je že omenjena Deklaracija o Zahodnem Balkanu (UL 58/2010), ki je bila sprejeta v Državnem zboru 15. julija 2010 in v kateri je zapisano, da:

- si bo [Slovenija] prizadevala za krepitev sodelovanja na področju evropskih integracij, znanosti, raziskav, informacijske družbe, gospodarstva, šolstva in izobraževanja, kulture, medijev in obveščanja, obrambe, obvladovanja nesreč, pravosodja, notranjih zadev, transporta, energetike, okolja in trajnostnega razvoja, kmetijstva, zdravstva, socialne in ekonomske kohezije, lokalnega, obmejnega, čezmejnega in regionalnega sodelovanja ter na drugih področjih /.../

⁶ Rašković in Svetličič (2011) z debalkanizacijo mislita na »težnjo, da bi se v prvih letih po razpadu SFRJ Slovenija otresla vsega, kar je imelo zveze z državami nekdanje SFRJ«.

- bo dejavnosti do Zahodnega Balkana načrtovala in izvajala koordinirano in celovito ter spodbujala sodelovanje z regijo na vseh ravneh,
- se bo [Slovenija] z lastnimi viri in v okviru mednarodne skupnosti zavzemala za rešitve, ki bodo prispevale k splošnemu človekovemu in družbenemu razvoju v državah Zahodnega Balkana.

Usmeritve in cilji slovenskega razvojnega sodelovanja

Tako kot so se postopoma oblikovali cilji slovenske zunanje politike, tako je postopoma potekal tudi razvoj mednarodnega razvojnega sodelovanja. Ključnega pomena za to področje je bilo v prvi fazi oblikovanje ustreznih strateških dokumentov, ki naj bi tudi skozi obravnavo v javnosti in v ustreznih političnih telesih zagotovilo, da mednarodno razvojno sodelovanje postane strateško »orodje« zunanje politike in ne neka obrobna razmera skromna aktivnost posameznih resorjev.

Praktično vse države članice DAC imajo na voljo nekakšen *krovni dokument*, ki določa koncept njihove mednarodne razvojne pomoči. Strategija mednarodne razvojne pomoči naj v prvi vrsti definira načela mednarodnega razvojnega sodelovanja, za katera si prizadeva država donatorka, ter navede njegove cilje. V obdobju oblikovanja take strategije je pomembna interakcija med parlamentom, civilno družbo in širšo javnostjo, ki zagotavlja, da je namen mednarodnega razvojnega sodelovanja skladen s pričakovanji javnega mnenja. Hkrati pa je strategija pomembna tudi z vidika držav prejemnic, ki na podlagi sprejetega dokumenta vedo, kaj lahko pričakujejo oziroma lahko identificirajo spremembe v usmeritvah ob zamenjavi vlade države donatorke. Zaradi pomena, ki ga ima taka strategija za področje mednarodnega razvojnega sodelovanja, je tak dokument treba pripraviti kakovostno in s soglasjem vseh sodelujočih. Večinoma strategije vključujejo tudi ciljni obseg sredstev, namenjenih mednarodnemu razvojnemu sodelovanju, navadno pa tudi mejnike na poti do cilja.

Slovenska strategija mednarodnega razvojnega sodelovanja je bila izhodiščno opredeljena z Zakonom o mednarodnem razvojnem sodelovanju (UL RS 70/2006). V skladu z Zakonom je bila leta 2007 pripravljena Strategija mednarodnega razvojnega sodelovanja Republike Slovenije, ki je bila namenjena pripravi Resolucije o mednarodnem razvojnem sodelovanju, ki jo je sprejel Parlament julija 2008 (UL RS 73/2008).

Resolucija pri oblikovanju ciljev mednarodnega razvojnega sodelovanja izhaja iz naslednjih izhodišč:

- (i) skladnost z vrednotami in razvojnimi usmeritvami slovenske družbe in gospodarstva,
- (ii) skladnost s cilji mednarodne skupnosti na področju razvoja, še posebno s cilji EU in OZN, ter

(iii) skladnost s cilji zunanje politike, katere sestavni del je mednarodno razvojno sodelovanje.

Poleg ciljev navaja Resolucija tudi način oblikovanja geografskih in vsebinskih prednostnih področij. Geografska prednostna področja mednarodnega razvojnega sodelovanja Republike Slovenije temeljijo na ciljih in načelih, opredeljenih v Zakonu o mednarodnem razvojnem sodelovanju Republike Slovenije. Poleg tega so upoštevani še naslednji dejavniki:

- stopnja družbenega in gospodarskega razvoja v mogoči prejemnici pomoči, pri čemer imajo prednost najmanj razvite države, ki imajo prav zaradi tega največje potrebe po razvojni pomoči;
- dosežena raven institucionalne urejenosti v mogoči prejemnici pomoči, ki zagotavlja, da bo razvojna pomoč učinkovito porabljena, pri čemer imajo prednost države, ki šele oblikujejo svoje zakonodajno in institucionalno okolje in jim prav razvojno sodelovanje z Republiko Slovenijo omogoča pridobivanje znanja in sposobnosti za dobro upravljanje;
- dosežena raven političnih, diplomatskih in gospodarskih odnosov med Republiko Slovenijo in mogočo prejemnico pomoči, pri čemer se upoštevajo zgodovinske, kulturne in gospodarske vezi med državama;
- stopnja prisotnosti drugih donatorjev v mogoči prejemnici pomoči ter možnost usklajenega delovanja z njimi, pri čemer imajo prednost države, v katerih deluje razmeroma majhno število držav donatoric in ima zaradi tega vstop slovenske razvojne pomoči večjo dodano vrednost;
- dvostranski sporazumi o razvojnem sodelovanju, ki jih je Republika Slovenija sklenila s posameznimi državami v jugovzhodni in vzhodni Evropi.

Izvajanje programov/projektov uradne razvojne pomoči naj bi v skladu z Resolucijo temeljilo na dveh načinih:

a) *Programsko izvajanje* mednarodnega razvojnega sodelovanja temelji na dejavnem sodelovanju Republike Slovenije pri oblikovanju programov/projektov uradne razvojne pomoči v izbrani državi. Za vsako od teh držav se v presledkih pripravi strateški programski dokument, ki opredeljuje večletni finančni okvir ter področja sodelovanja, dinamiko in izvajalce. V srednjeročnem obdobju naj bi se taka oblika sodelovanja odvijala z največ tremi državami

b) *Projektno izvajanje* mednarodnega razvojnega sodelovanja temelji na uresničevanju projektov v državah, ki so izbrane kot geografska prednostna področja za slovensko uradno razvojno pomoč. V teh državah razvojno sodelovanje temelji na projektih, ki so prednostnega pomena za partnersko državo in so usklajeni z vsebinskimi/tematskimi prednostnimi nalogami v tej resoluciji in/ali v sklenjenih dvostranskih sporazumih o razvojnem sodelovanju.

Med prvo geografsko prioriteto tako Resolucija uvrsti Zahodni Balkan in kot ciljne države opredeli naslednje: Makedonijo, Črno goro, Srbijo, Bosno in Hercegovino, Albanijo ter Kosovo. Izvajanje programov/projektov naj bi pri nekaterih od njih potekalo programsko, pri drugih pa projektno. Tak izbor prednostnih držav so predlagali že avtorji Strategije, ki pa so storili še korak dalje in tudi na podlagi meril delitve dela, kot jih uvaja EU⁷, predlagali: »... da se v okviru geografske prioritete Zahodnega Balkana Makedonija in Črna gora opredelita kot državi, v katerih bo Republika Slovenija izvajala programe/projekte uradne razvojne pomoči na 'programski način', v ostalih treh državah regije pa bo ta pomoč izvajana na 'projektni način'. V teh državah se slovenska diplomatsko-konzularna predstavništva okrepijo s človekom, ki bo sistematično delal na programiranju in pomagal pri realizaciji projektov/programov slovenskega razvojnega sodelovanja.« (Mrak in drugi, 2007). Ambicija oblikovalcev strategije je bila, da postopoma Slovenija vstopa v ti dve državi tudi kot vodilna članica EU: torej koordinira razvojno pomoč celotne unije.

Razvoj mednarodnega razvojnega sodelovanja Slovenije in trenutno stanje

Neposredno po razglasitvi samostojnosti in tja do leta 2006 je bil obseg uradne razvojne pomoči Republike Slovenije razmeroma majhen, pa tudi njegoa struktura je bila izrazito preprosta. Šlo je predvsem za tokove dveh vrst: (i) vplačila kapitala, članarin in prispevkov multilateralnim institucijam ter (ii) bilateralna pomoč, po večini v obliki humanitarne in tehnične pomoči, usmerjena praktično izključno v države v regiji, predvsem v Bosno in Hercegovino in na Hrvaško.

Ko analiziramo vsebino razvojne pomoči, naletimo na nekaj »prelomnic«, ki pokažejo predvsem vsebinsko preusmerjanje ali bolj podrobno opredelitev mesta bilateralnega sodelovanja. Tako leto 1997 predstavlja za

⁷ Na temelju Pariške deklaracije, ki predvideva uveljavitev koncepta delitve dela med donatoricami, je tudi EU v svojih izhodiščih za razvojno sodelovanje, opredeljenih v Evropskem razvojnem dogovoru, nove države članice (ki so hkrati tudi nove donatorice) usmerila tako, da bodo:

- kot novi donatorji izkoristile svoje izkušnje na področju upravljanja tranzicije,
- svojo udeležbo v posamezni partnerski državi omejile na določeno število sektorjev oz. tematik, pri tem pa upoštevale višino razpoložljivih finančnih sredstev, svojo geografsko in sektorsko strokovnost ter mnenje/oceno partnerske države,
- delovale transparentno in v ta namen razvile nacionalne kazalce za preučevanje razmer in ocenjevanje napredka v partnerski državi,
- razvile jasne instrumente za razdeljevanje pomoči, ki so usmerjeni v dolgoročne učinke in omogočajo potrebne reforme, hkrati pa izvajale skupni programski okvir,
- si prizadevale za osveščanje in izobraževanje svojih državljanov glede razvojnih vprašanj (Evropska komisija, Direktorat za razvoj, 2006).

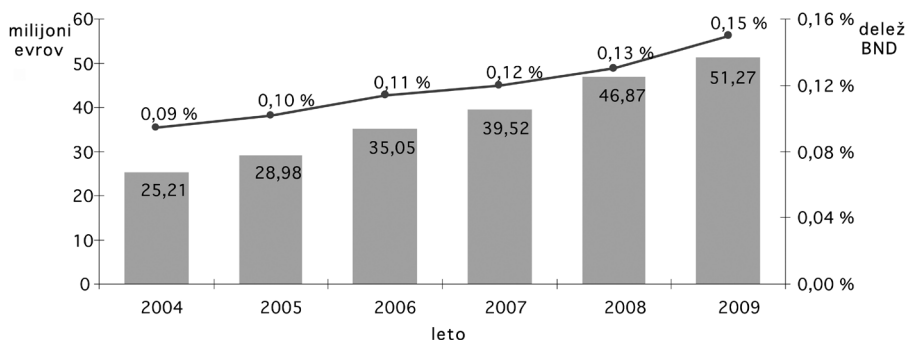
slovensko uradno razvojno pomoč prvo prelomnico, in to po Mraku iz vsaj dveh razlogov (Mrak, 2002: 2):

- Sloveniji je v obdobju do 1996 uspelo urediti svoja dolžniška razmerja do tujih upnikov, ki jih je nasledila od nekdanje Jugoslavije (s tem se je tudi finančno »osamosvojila«), v letu 1997 pa je bil sklenjen Pridružitveni sporazum z EU, ki je začrtal pot prilagajanja naše države evropskim standardom;
- Po nekajletni vojni na območju nekdanje Jugoslavije so se razmere začasno uredile s podpisom Daytonskega sporazuma leta 1995 in začela se je politična stabilizacija Jugovzhodne Evrope.

Drugo obdobje (1997–2004) je za področje multilateralne pomoči obdobje kontinuitete in krepitve sodelovanja z mednarodnimi finančnimi institucijami, ki se končuje z vključitvijo Slovenije v EU. Za področje bilateralne pomoči so ta leta obdobje bistvenih sprememb. Z umiritvijo razmer v jugovzhodni Evropi so se namreč Sloveniji odprle možnosti za okrepljeno politično in gospodarsko aktivnost na območju Jugovzhodne Evrope, ki so jo spremljali večji obsegi uradne razvojne pomoči prizadetim državam.

Članstvo v EU in prehod v kategorijo držav donatoric predstavlja sedanje obdobje. V začetnih obdobjih je bila slovenska uradna pomoč pretežno humanitarne narave in v obliki materialnih dobrin, v tem obdobju pa se je močno prevesila v korist tehnične in finančne pomoči. Večina projektov se je izvajala na podlagi sklepa vlade iz leta 1999 o vključevanju Slovenije v gospodarsko obnovo držav JV Evrope, pretežno skozi mehanizme Pakta stabilnosti (Mednarodna razvojna in humanitarna pomoč Slovenije, str. 1). Obseg razvojnega sodelovanja je v teh letih beležil skromno, a stalno rast, kar je razvidno tudi v tabeli spodaj:

Tabela 1: URADNA RAZVOJNA POMOČ V EVRIH IN KOT DELEŽ BRUTO NACIONALNEGA DOHODKA

Vir: MZZ (2010).

S sprejetjem Resolucije o mednarodnem razvojnem sodelovanju leta 2008 so bili postavljeni temelji za institucionalno in vsebinsko preoblikovanje razvojnega sodelovanja. Kljub dobro zastavljenim ciljem v Resoluciji pa je njihovo uresničevanje v praksi naletelo na številne ovire, predvsem zaradi obstoječega sistema izvajanja razvojnega sodelovanja. Ministrstvo za zunanje zadeve je po Zakonu o mednarodnem razvojnem sodelovanju sicer res nacionalni koordinator mednarodnega razvojnega sodelovanja, a zgolj koordinatorsko še ne zagotavlja bolj usklajenega izvajanja in ne daje možnosti za vsebinsko redefiniranje v skladu s prioritetai Resolucije. Vse do leta 2010 je bilo namreč načrtovanje in razpolaganje sredstev za razvojno sodelovanje pretežno v domeni posameznih resorjev in taka »delitev dela« je onemogočala oblikovanje programskega načina financiranja. Delno se taka razdrobljenost sredstev ohranja še naprej in nekatera ministrstva avtonomno razpolagajo s sredstvi za razvojno sodelovanje. Kot v svojem poročilu ugotavlja MZZ, se je ob podrobnejši analizi učinkovitosti razvojnega sodelovanja pokazalo, da tudi sami nimamo ustrezno rešene delitve dela med različnimi akterji na področju mednarodnega razvoja, ki tudi zato vodijo v suboptimalne rešitve in ne dovoljujejo upoštevanja sprejetih načel v razvojni resoluciji. (MZZ, 2009)

Podatki MZZ, ki so objavljeni v letnem poročilu o mednarodnem razvojnem sodelovanju za 2009, potrjujejo to ugotovitev. V tem letu je Slovenija razvojno podprla 57 držav, v kar 20 primerih z manj kot 10.000 evri. Številke nam pokažejo tako regionalno kot sektorsko razpršenost razvojnih sredstev. V skladu s predhodnimi ugotovitvami sicer res večino bilateralne razvojne pomoči namenjamo državam Jugovzhodne Evrope/Balkanu (glej tabelo spodaj), a spet ne tistim državam, ki bi tako po lastnih opredelitvah kot po mednarodnih smernicah (poudarek na manj razvitih) sodile na prvo mesto.

Tabela 2: RAZPOREDITEV URADNE RAZVOJNE POMOČI PO REGIJAH

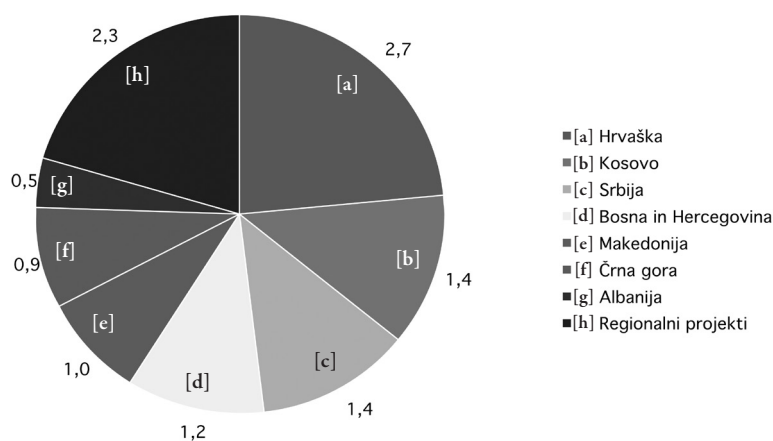
Regija	Sredstva
Zahodni Balkan	11.339.484
Vzhodna Evropa, Srednja Azija in Kavkaz	485.149
Afrika	435.822
Bližnji vzhod	457.490
Vzhodna in Jugovzhodna Azija	187.232
Južna in Srednja Amerika	37.094
Sredstva, namenjena več regijam	1.419.427

Vir: MZZ (2010).

Če smo v Resoluciji zapisali, da naj bi bili prednostni državni na Zahodnem Balkanu (glede na svoje specifičnosti, slovenski interes in zmožnosti ter tudi

z vidika delitve dela v EU) Makedonija in Črna gora, nam prikaz dejanskega razvojnega sodelovanja pokaže druge prioritete, ali bolje rečeno, usmeritve kot posledice neupoštevanja prioritet. Tako sta »prioritetni« državi šele na četrtem in petem mestu in obema skupaj namenimo manj sredstev kot prvouvrščeni Hrvaški. Visoko mesto države, ki je med vsemi v regiji zanesljivo najbolj razvita, je prej kot odsev prioritete slovenske razvojne politike posledica nekkih drugih odločitev, ki ne temeljijo na izhodiščih Resolucije, ampak so posledica dejanskega stanja in še vedno visoke decentralizacije razvojne pomoči.

Slika 1: BILATERALNA POMOČ ZAHODNEMU BALKANU V LETU 2009
PO DRŽAVAH (V MILIJONIH EVROV)

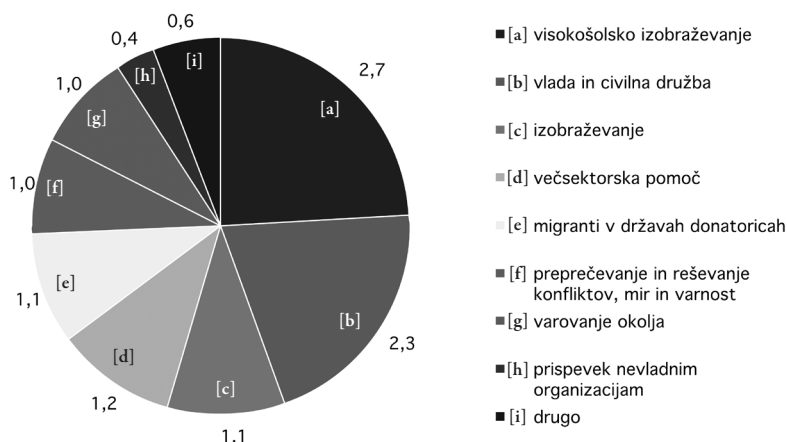

Vir: MZZ (2010).

Relativno razpršenost sredstev in odsotnost programskega pristopa pokaže tudi sektorska struktura razvojnega sodelovanja. Največji del bilateralne pomoči (24 odstotkov) je bil namenjen visokošolskemu izobraževanju, kjer govorimo o štipendijah v Sloveniji za državljane iz držav prejemnic. 20 odstotkov je bilo namenjenih projektom na področju vlade in civilne družbe, kjer gre predvsem za različna posredovanja v okviru mirovnih sil, usposabljanja organov varnosti in prenos znanja s področja prilagajanja predpisom in standardov EU. Poleg močno zastopanega visokošolskega izobraževanja Slovenija namenja še nadaljnjih 10 odstotkov za druge ravni izobraževanja – ponovno predvsem za štipendije v Slovenijo namenjenim mladim. Sledi še 10 odstotkov za večsektorsko pomoč, 9 odstotkov za oskrbo migrantov, 8 odstotkov za preprečevanje konfliktov ter zagotavljanje miru in varnosti, 8 odstotkov za varovanje okolja, 3 odstotki za nevladne organizacije, 2 odstotka za preprečevanje katastrof in pripravljenost nanje

ter 2 odstotka za zdravje (MZZ, 2010: 24). V grafu je predstavljena razdelitev še glede na višino finančnih sredstev.

Slika 2: BILATERALNA POMOČ ZAHODNEMU BALKANU V LETU 2009
PO SEKTORJIH (V MILIJONIH EVROV)

Vir: MZZ (2010).

Z razvojnim proračunom 2009 se je vsaj del sredstev, namenjenih razvojnemu sodelovanju, združil na skupni proračunski postavki. Vendar bo za oblikovanje in dosledno izvajanje letnih in večletnih programov sodelovanja s prioritetskimi državami, kjer se bodo dosledno upoštevali tako cilji Resolucije kot potencialni gospodarski in politični interesi države, treba več narediti tudi na organizacijski strukturi.

Povezovanje razvojnega sodelovanja z doseganjem dolgoročnih zunanje-političnih in gospodarskih ciljev

Sedanje razvojno sodelovanje Slovenije izraža le delno upoštevanje ciljev Resolucije in je tako še vedno zelo omejeno kot orodje za doseganje dolgoročnih zunanje-političnih in gospodarskih ciljev. To seveda ne pomeni, da ni v usmerjanju sredstev prihajalo do izrazitih pritiskov k odprtem povezovanju in uporabi razvojnih sredstev za promocijo slovenskih gospodarskih interesov, celo na povsem neprimeren način. Ravno razpršenost sredstev in manjša stopnja preglednosti, ki smo ji bila priča v preteklosti, sta nekatere privedli do sklepa, da je osnovni namen nudenja razvojne pomoči podpreti prodor lastnega gospodarstva na trge držav prejemnic. Kot nova donatorica, ki si želi odigrati pomembno koordinatorsko vlogo na Zahodnem Balkanu v vsaj nekaterih državah, si Slovenija takega ravnanja ne sme privoščiti. Uporaba razvojnega sodelovanja kot orodja za doseganje lastnih ciljev je

lahko le posredna, dobro in primerno načrtovana, usklajena in razumljena kot dolgoročno sredstvo diplomacije.

Za tako usmerjanje razvojnega sodelovanja potrebujemo več elementov. Poleg že omenjene večje programske, proračunske in institucionalne centralizacije je treba zagotoviti dosledno vsebinsko načrtovanje ter spremljanje razvojnega sodelovanja pri vseh akterjih. Vsebinski cilji razvojnega sodelovanja morajo biti usklajeni tako s cilji, ki jih ima Slovenija znotraj posamezne države prejemnice, znotraj regije kot znotraj EU. Koncept delitve dela moramo razumeti kot priložnost za povečanje in ne bojazen zaradi zmanjševanja svoje prisotnosti v nekaterih državah. Pomoč nekaj tisoč evrov nam ne more zagotoviti prepoznavnosti, strateškosti ali uveljavitve dolgoročnih interesov, prej kaže na pomanjkanje vsebin in odločanje na podlagi ad hoc zahtev in predlogov.

Že pri pripravi strategije za mednarodno razvojno sodelovanje so avtorji opozarjali na nekaj ključnih problemov, ki omejujejo Slovenijo pri aktivnejši vlogi na področju mednarodnega razvoja. Tako so ugotavljali, da je v Sloveniji »slabo razvita kadrovska-institucionalna infrastruktura, potrebna za razvojno sodelovanje« (Mrak in drugi, 2007). Ne le v primerjavi z državami OECD, temveč tudi v primerjavi z nekaterimi državami Srednje Evrope ima Slovenija izrazito omejeno število kakovostnih kadrov, ki se sistematično ukvarjajo s problematiko mednarodnega razvoja in v tem okviru s problematiko uradne razvojne pomoči. To se kaže tudi v tem, da praktično nobena visokošolska ustanova v naši državi nima v svojem izobraževalnem programu, bodisi dodiplomskem ali podiplomskem, problematike razvojnega sodelovanja.

Pomanjkanje infrastrukturne podpore se kaže tudi v omejenih potencialih za raziskovalno in svetovalno dejavnost. Tudi na področju Zahodnega Balkana, ki naj bi bila naša strateška usmeritev, imamo razmeroma malo ljudi, za katere bi bilo mogoče reči, da so izoblikovani strokovnjaki za to regijo. Prav tako nimamo vzpostavljenega sistema izobraževanja domačih in tujih kadrov o specifičnih značilnostih regije. Nekaj specializiranih raziskovalnih institucij, namenjenih sistematičnemu proučevanju regije, je kadrovsko in finančno še zelo skromno podprtih.

Sklep

Analiza razvojnega sodelovanja nam pokaže, da ga pri doseganju posrednih dolgoročnih ciljev zunanje politike ne uporabljamo dovolj in da se ne držimo niti sprejetih smernic in prioritet. Očitno se ne zavedamo potenciala, ki ga ima razvojno sodelovanje oziroma ne znamo dovolj sistematično pristopiti k vsebinskemu preoblikovanju, kot ga zahteva uporaba razvojnega sodelovanja kot orodja neke širše zunanje-politične in gospodarske politike.

Ujetost v obstoječe institucionalne in vsebinske okvire seveda zmanjšuje možnost sistematičnega preoblikovanja v začrtani smeri.

Kako uspešna bo Slovenija pri razvijanju svojega razvojnega sodelovanja in njegovem usmerjanju v skladu s svojimi ožjimi (neposredno na Zahodnem Balkanu) in širšimi (znotraj EU ali celo globalno) političnimi in posredno tudi gospodarskimi interesi, je odvisno predvsem od pomena, ki ga razvojnemu sodelovanju namenjata politična in gospodarska elita ter družba kot celota. Problematika svetovnega razvoja in odgovornosti za probleme človeštva niso pogost predmet poglobljenih političnih in gospodarskih razprav v Sloveniji. Posledično je prisotna visoka stopnja nerazumevanja osnovnih konceptov razvojnega sodelovanja. V medijih se srečamo z zastavljenimi vprašanji o prednostnem reševanju lastne revščine in razvojnih zaostankov pred vključevanjem v mednarodno razvojno pomoč. Po drugi strani se soočamo z zahtevami gospodarstvenikov o neposrednem povezovanju razvojne pomoči in njihovega izvoza. Naloga oblikovalcev usmeritev in politike razvojnega sodelovanja je zato še toliko zahtevnejša. Na eni strani je treba ozaveščati lastno okolje o pomenu razvojnega sodelovanja in nameniti pozornost izobraževanju vseh, od neposredno vključenih do širše družbe o vsebinah, načelih in posrednih ter neposrednih koristih, ki jih ta dejavnost na dolgi rok ponuja. Na drugi strani je treba načrtovati in izvajati razvojno sodelovanje v prednostnih državah na prednostnih področjih v skladu s sprejetimi obvezami in načela, ki veljajo v Evropski uniji. In na tretji strani bo naše dolgoročno razvojno sodelovanje uspešno le, če bodo tudi države prejemnice ustrezno pozitivno ovrednotile naš prispevek. Le slednje vodi v uspešno uporabo razvojnega sodelovanja kot orodja zunanje politike.

LITERATURA

- Baldwin, David A. (1985): *Economic Statecraft*. Princeton: Princeton University Press.
- Barston, Ronald P. (1991): *Modern Diplomacy*. London, New York: Longman Inc.
- Benko, Vlado (1997): *Znanost o mednarodnih odnosih*. Ljubljana: Založba FDV.
- Bojinovič, Ana (2004): *Zahodni Balkan - priložnost Slovenije v Evropski uniji*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
- Bučar, Bojko (2001): Stroka in politika ob 10. obletnici slovenske zunanje politike. *Teorija in praksa* 38 (1): 142-151.
- Bučar, Maja in Boštjan Udovič (2007): Oblikovanje strategije mednarodnega razvojnega sodelovanja Slovenije ob upoštevanju načel EU. *Teorija in praksa* 44 (6): 842-861.
- Kajnc, Sabina (2006): *Razumevanje evropske zunanje politike z vidika dihotomije agent-struktura*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FDV.

- Mavko, Mitja (2006): Uradna razvojna pomoč in Slovenija. Magistrsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Mrak, Mojmir (2002): Mednarodne finance. Ljubljana: GV Založba.
- Mrak, Mojmir, Bučar, Maja, Kamnar, Helena (2007): Mednarodno razvojno sodelovanje Republike Slovenije. IB rev. (Ljubl.), letn. 41, št. 3/4, str. 50-67, tabele.
- Petrič, Ernest (1996): Zunanja politika malih držav. Teorija in praksa 33 (6): 876-897.
- Rašković, Matevž in Marjan Svetličič (2011): Pomen poznavanja nacionalnega značaja in kulturnih posebnosti za slovensko gospodarsko diplomacijo: primer Hrvaške in Srbije. Teorija in praksa, v tisku.
- Sachs, Jeffrey in Joanne Myers (2005): The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time. Dostopno na <http://www.carnegiecouncil.org/resources/transcripts/5132.html#1>.
- Udovič, Boštjan (2007): Nove naloge slovenske diplomacije po vstopu Slovenije v Evropsko unijo: ekonomsko-gospodarska diplomacija. V Miro Haček in Drago Zajc (ur.), Slovenija v evropski družbi znanja in razvoja, 107-130. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Udovič, Boštjan (2009): Ekonomska in gospodarska diplomacija. Ljubljana: FDV.
- Udovič, Boštjan (2011): Gospodarska diplomacija; študija za notranje potrebe ZGD. Ljubljana: FDV.
- Zupančič, Rok in Boštjan Udovič (2011): Preventivna diplomacija Slovenije pri reševanju vprašanja samostojnosti in neodvisnosti Kosova (2007-2010). Teorija in praksa, v tisku.

VIRI

- Deklaracija o zunanji politiki Republike Slovenije. Uradni list RS 108/1999.
- Deklaracija o Zahodnem Balkanu. Uradni list RS 58/2010.
- Evropska Komisija, Direktorat za Razvoj (2006): Evropsko soglasje o razvoju oz. Skupna izjava Evropskega sveta, predstavnikov vlad držav članic, Evropskega parlamenta in Evropske komisije o razvojni politiki Evropske unije (Official Journal C46/01 of 24 February 2006).
- IDA (2002): IDA, Grants and the Structure of Official Development Assistance. Dostopno na <http://siteresources.worldbank.org/IDA/Resources/Seminar%20PDFs/grantsANDstructure.pdf>.
- MZZ (2009): Poročilo o mednarodnem razvojnem sodelovanju. Ljubljana: Mimeo.
- MZZ (2010): Mednarodno razvojno sodelovanje Slovenije 2009. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve.
- OECD (2010): Aid statistics; Paris. OECD. Dostopno na <http://www.oecd.org/data-oecd/17/39/44285701.gif>.
- Resolucija o mednarodnem razvojnem sodelovanju. Uradni list RS 73/2008. Dostopno na http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r08/predpis_RESO58.html.
- Zakon o mednarodnem razvojnem sodelovanju Republike Slovenije. Uradni list RS 70/2006. Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200670&stevilka=2999>.